

DAMJANICH LEVELEI NEJÉHEZ

BEVEZETTE ÉS FORDITOTTA:

HAMVAY ÖDÖN

BUDAPEST, 1910

DAMJANICHNÉ
MENYASSZONYKORÁBAN

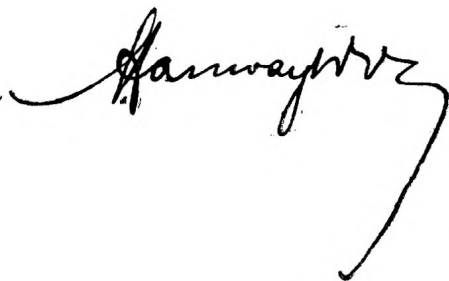
*Ismeretlen német
festőművész olajfestése*

Minden jogot fentartunk.

Csernovits Diodor dr.

Ő Méltóságának

*Damjanichné családja nemes fiának,
mély tisztelete és nagyrabecsülése jeléül*

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Diodor Csernovits', with a long, sweeping flourish extending from the bottom right.

Bevezetés.

Damjanich Jánosné, a hős aradi vértanú özvegye, hat évtizedes nemes gyásza után megtért a Mindenhatóhoz. Nemcsak a magyar honleány, de általában a női eszmény magasztos mintaképe ez a csodálatos asszony, aki mindenképpen méltó párja volt a szabadságharc egyik legragyogóbb alakjának, akit a népmíthosz még életében a „hősök-hőse“ jelzőjével díszített föl.

A Nagyasszony halálával a szabadságharc egy csomó nagybecsű emlékével van jogom megismertetni a nagyközönséget: azokkal a magasztos hangu, sokhelyütt történelmi értékű levelekkel, amelyeket Damjanich János intézett imádott nejéhez.

Damjanichné, egy kicsiny fadobozban, féltve őrizte több mint hat évtizeden keresztül a drága ereklyéket. A család tagjain kí-

vül nagyon kevesen látták a becses iratcsomót: a Nagyasszony úgy őrizte azokat mindvégig, mint a magasztos emlékü hős lelkének egy ittmaradt darabját, melyet nem fojthatott ki a hóhér kötele...

Aki most elolvassa a gyönyörű sorokat, melyekkel a hős szívét ontotta a magasztos feleség felé, meg tudja érteni, hogy Damjanich özvegye nemcsak a vértanúságot szenvedett hős férjet, hanem a házastársak legnemesebbikét gyászolta Damjanich Jánosban.

Hat esztendővel ezelőtt fogtam hozzá, hogy az aradi vértanukról írott nagyobb munkámon kívül külön emléket emeljek Damjanich Jánosnak. Tömérdék adatot jegyzett föl e célból részemre a Nagyasszony és számos értékes útbaigazítást adott munkámhoz. Csodálatos izgatottság fogta el a könyv írása közben, mint az ifju poétát, aki első könyvének első példányát látja maga előtt. Külön könyv a magasztos, imádott férjről!... Szinte vélem dolgozott és mikor készen volt a könyv, föl kellett neki olvasnom az egész kéziratot. Egyfolytában hallgatott végig és valamit mondani akart, de abbahagyta. Másnap aztán levelet kap-

tem tőle: „Látogasson meg, — írja, — mert leveleket akarok még mutatni és majd megbeszéljük, mit lehetne belőlük kivonni, ami szükséges.“

Szinte röstelkedve vette elő a régi fadobozt, mely a leveleket rejtette és így szólt:

— El akartam titkolni ön előtt is ezeket a drága emlékeket. Nem mutatom őket senkinek, mert nem kívánom nyilvános vásárra vinni azt a drága vonzalmat, mely bennünket összefűzött. De a levelekben van egy kis történelem is: ettől nem akarom megfosztani önt, aki oly buzgalommal összeszedte mindazt, ami az én imádott hősömre vonatkozik. Meg kell őt egészen ismernie ezekből a levelekből. Olvassa el tehát azokat itt előltem és beszéljük meg közösen, mit használhat föl könyvében. Később aztán le is másolhatja a leveleket emlékül, de csakis azzal a föltétellel, ha senkinek meg nem mutatja és csak akkor hozza azokat nyilvánosságra, ha én már nem leszek ...

Így vagyok most abban a helyzetben, hogy megismertethetem a közönséget a ritka becsű levelekkel, melyeket a „Hősök-hőse“ írt a legmagasztosabb feleségnek ...

Damjanich

Hogy ki volt Damjanich János, tudja mindenki.* Nem feladatom róla ezen a helyen életrajzot írni. Csupán néhány adatot kívánok az olvasó emlékébe idézni, hogy keretbe illeszsem a leveleket az események sorrendjében, amint azokra vonatkoznak.

Damjanich János egyike volt a legérdekesebb egyéniségeknek. Születésére nézve határőrvidéki szerb, de testestül-lelkestül magyar. Nem renegát, mint fajrokonai vádolták; — „Aki Magyarországon született, magyar állampolgár, — volt az ő hitvallása, — s köteles Magyarországot hazájának tekinteni és annak törvényes jogait megvédelmezni.“

És nemcsak magasztos jellemvonásai, de fényes tehetsége is magasan kiemelik Damjanichot kortársai közül. Mert nemcsak elszánt

* Hamvay Ödön: Damjanich János élete. Budapesti Hírlap kiadása. 1904.

Damjanich levelei nejéhez

és bátor katona volt, hanem jeles hadvezér is, aki, igaz, hogy minél kevesebbet dolgozott a térképen, de a csatamezőn senki sem tudott annyira a körülményekhez alkalmazkodni, mint ő. A legválságosabb pillanatokon is diadalmaskodott Damjanich lángelméje s ez az, ami legjobban jellemzi az ő hadvezéri működését. Soha sem volt ingatag; sem mint katona, sem mint ember. Határozott jellem, akinek egyetlen cselekedetében sem lehet ellentmondást fölfedezni.

Damjanich János határőrvidéki rác katonai család sarjaként 1804 december 8-án született Stázán, a báni második határőr-ezredben. Katona lett ő is, mint családjának minden tagja, pár évig Budán szolgált, majd Olaszországba, Milánóba helyezték át. De itt sem felejtette el hazáját. Élénk érdeklődéssel kísérte a nemzet küzdelmeit a szabadságért s előfizetett Kosuth hírlapjára, a „Pesti Hírlap“-ra is. Tévedés tehát az a közhit, hogy Damjanichot a magyar feleség tette volna magyar érzelművé. 1846-ban, már mint századost, ezredének tartalék-zászlóaljához helyezték át Temesvárra s Damjanich örömmel tért vissza hazájába. Hisz kétszeresen vágyódott haza; vonzotta honszerelme s egy másik szerelem is, mely-

Damjanich levelei nejéhez

ért a gyengék félre szokták dobni az előbbit. Még 1845-ben, mikor anyja temetésére Milánóból hazatért Aradra, beleszeretett egy igen szép és előkelő aradi leányba: Csernovits Emiliába, aki különben távoli rokona is volt. Hazatérve Olaszországból, gyakran járogatott át Aradra Csernovitsékhoz és Emilia is szívesen viszonzta a komoly és mélylelkű kapitány érdeklődését.

Damjanich János 1847 augusztus 3-án vezette oltárhoz Csernovits Emiliát, de boldog házassága mindössze rövid hét hónapig tartott. Az 1848-iki nagy átalakulás kiszakította a szerető nő karjaiból. Mert, bár nemes szíve egészen betelt végtelen szerelmével, érzelmei soha, egyetlen percre sem bírták megingatni kötelessége teljesítésében.

Elolvassa leveleit, önkéntelenül azt kérdezzük: milyen nagy lehetett ennek az embernek honszerelme, ha nagyobb volt a szerelménél?! . . . Hogyan loboghatott nemes keblében a hazafiui láng, ha nagyobb volt annál a tűznél, mely a szívében lakozott! . . . Mert az a hatalmas ember végtelenül tudta szeretni azt a törékeny testű, de fenkölt szellemű asszonyt, akivel komoly férfikorban életét egybefűzte. A hatalmas, keményszívű katona, az ellenség

Damjanich levelei nejéhez

réme, hogy bír olvadozni e gyöngé virágszál előtt! . . .

Damjanich hazatérése után is élénk érdeklődéssel kísérte a hazafias küzdelmet s örömmel üdvözölte a március 15-én szárnyra kelt szabadságot. Lelkesedéssel fogadta az újonnan alkotott törvényeknek azt a rendelkezését, mely esküt kíván az alkotmányra a császári sereg magyarországi tisztjeitől, s mikor ezt a régi katonai rendszer hívei idegenkedéssel, sőt ellenségeskedéssel fogadták, minden eszközt fölhasznált, hogy tisztársait fölvilágosítsa és meggyőzze arról, hogy nem szabad ellenzékelt képezniök az új törvény ellen, hanem ellenkezően, arra kell törekedniök, hogy a nemzet alkotmányos jogai bennök biztos támaszt nyerjenek.

E szabadelvűsége miatt különösen a minden szabadság ellensége: Haynau gyűlölte, aki osztályparancsnoka volt s fölhasznált minden alkalmat az önérzetes katona bosszantására.

Igy történt 1848 április 4-én is.

Hősünknek éppen szolgálati napja volt s Haynau, valószínűleg előre kigondolt tervvel, délelőtt 10 óra tájban bement az ügyeletes szobába, ahol minden bevezetés nélkül elkezdte szidni a magyarokat: „. . . Rebellen

. . . verfluchte Kossuth-Hunde . . . Lumpen . . . Betyáren . . . Hund-Nation . . .“ Damjanich kérdőleg tekintett az altábornagyra, de ez minden magyarázat nélkül csak tovább káromkodott. A szobában több tiszt is volt, s bár ezek közül többen rosszalták a gyalázó kifejezéseket, egyik sem mert szót emelni. Hősiünk azonban nem hallgathatta tovább; fölforrt benne a düh, megfélekedezett arról, hogy parancsnokával áll szemben s indulatosan fölugrott íróasztala mellől:

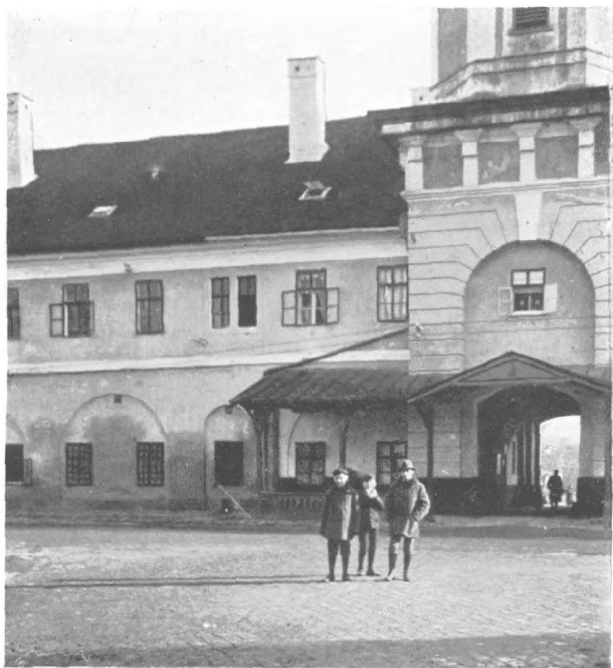
— Tábornok úr! Én magyar ember vagyok s nem türhetem, hogy jelenlétemben gyalázza nemzetemet és annak legjobb fiait! . . .

Haynau egy percre meghökkent az indulatban égő óriástól, de a másik pillanatban már gúnyosra változott az arca s így szólott:

— Nos, hát ön mióta lett magyar?!

— Azóta, tábornok úr, amióta föl tudom fogni, hogy aki Magyarországon született, az magyar állampolgár s köteles Magyarországot hazájának tekinteni s annak, bármily állásban legyen is, törvényes jogait megvédelmezni!

Haynau sarkon fordult, de nem sokára parancsot küldött Damjanichnak, hogy este hat órakor induljon Olaszországba, ahol ezrede az ellenség előtt áll.

A TEMESVÁRI ERDÉLYI-KASZÁRNYA. A BALRA ESŐ KÉT EME-
LETI ABLAK DAMJANICHÉK LAKÁSA. *Lovas Imre tanár fényképe*

Útban Olaszország felé

(1848 április 4. — 1848 április 27.)

Damjanich, kénytelen-kelletlen bár, de engedelmeskedett a parancsnak s ifju nejét Temesvárott hagyván, útnak indult Olaszország felé. Utja alatt szorgalmasan levelezett nejével, de csak itt-ott érintette a katonai dolgait. Általánosságban megismerjük e levelekből a hős végtelenül forrón szerető szívét, — nagy emberek egyik közös tulajdonságát. Menetelések, táborozások, csaták fáradalmai közben egy percre sem szűnik meg nejéről gondoskodni, annak tanácsokkal és vigasztalással szolgálni. Nemes szíve valójában tárul elénk e levelek olvasásakor, telve hit, remény, szeretet és magasan lobogó honfiui lánggal. Imádja nejét, nagyrabecsüli és tiszteli nejének édesanyját. Egyetlen levelében sem feledkezik meg e nemes asszonyról, akihez a hála érzete fűzte. Mert a nagyasszony eleinte nem akarta hozzá, a katonához adni egyetlen leá-

Damjanich levelei nejéhez

nyát s csak ennek forró szerelme bírta rá arra, hogy áldását adja a nem kívánt frigyre. S a hős egy percre sem feledkezik meg arról, hogy hálával tartozik neje anyjának boldogságáért.

A negyvenéves férfi alázatos, gyöngéd gyermeke lesz anyósának, aki szintén ragaszkodik nemesen érző vejéhez.

E szép jellemvonások mellett erősen domborodik ki még leveleiből az Istenbe vetett végtelen bizalma. Nejét folytonosan arra tanítja: „légy türelmes, bizzál Istenben“, „bizalommal és türelemmel bevárni Isten rendelkezéseit: ez legyen most csak szemünk előtt!“ S e magasztos emberi vonások mellett, bár csak odavetett sorokban, felületesen emlékezik meg katonai dolgairól, megismerjük, mint katonát és politikust is. És mint ilyen, igazán érdekes ember! . . .

Damjanich Haynau parancsából április 4-én este indult Temesvárról és első pihenő helyéről, Szabadkáról, már levelet ír feleségének. És amint teheti, minden állomásról értesítést küld az imádott asszonynak, német nyelven, mint az akkori időben szokásos volt, — de lángolóan — magyar szívvel.

Levelei így következnek egymás után:

Damjanich levelei nejéhez

*Szabadka, április 4-én**

délután 4 órakor.

Drága, nagyon imádott, kedves Emiliám!

Sietve, mert az előfogat már itt van, tudatom véled, hogy leszámítva azt a fájdalmat, melyet afölött érzek, hogy téged, jó Lélek, el kellett hagynom, teljes egészségben érkeztem ide. Bízzál az Istenben, tiszta, jó Lélek, bízzál a te Janid hűségében s imádatában s légy meggyőződve arról: hogy az Isten mielőbb újra egyesíteni fog bennünket.

A nékem oly drága Anyáknak csókolom a kezeit és csak annyit tudok mondani, hogy gyermeki érzelmeimmal kizárólag arra fogok törekedni, hogy megmutassam néki, hogy kegyességére méltó vagyok. Isten veled és drága jó Anyánkkal!

Ezer csók drágáim

Janitoktól.

Kívül:

*Damjanich Emilia úrnőnek,
született Csernovits.*

Temesvár.

A posta megjegyzése: elköltözött Aradra.

* Damjanich itt eltévesztette a dátumot; már 1848 április 5-ike volt. A postai bélyegző is bizonyítja ezt, de különben is tudjuk, hogy 4-én délután még otthon volt a hős.

Damjanich levelei nejéhez

Pécs, 1848 április 7-én.

Kedves, drága Gyermekem!

Össze-vissza rázva, naptól lesütve, éppen most érkeztem ide. Egy vihar a Dunán és a rossz előfogat volt az oka a lassu utazásnak. Leszámítva azt az érzést, mely a te kedves személyedtől való válás miatt eltölt, — amennyiben ilyen helyzetben lehetséges úgy mondani: jól vagyok. Csak légy türelemmel Angyalom és bízzál az Istenben, aki mindent jóra fordít; nem lehet és nem is fog válásunk sokáig tartani. Különben is a katona élete ilyen keserűségekkel van összekötve, ami fölött nem lehet, annál kevésbbé szabad panaszkodni.

Kíméld magadat a kedvemért! Öllelek, számtalanszor és csókollak; épp úgy, mint drága jó Anyánkat is, akinek, mint igaz fia, emellett a kezét is csókoltatom és őt örök hálámról és hódolatomról is biztosítom.

Isten veletek kedvesem!

Örökké a ti hű

Janitok.

Kívül:

Nagyságos és tekintetes

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits.

Temesvár.

Damjanich levelei nejéhez

Pettau, 1848 április 13-án.

Imádott, drága Emiliám!

Remélem, hogy két levelemet megkaptad. Megérkeztem ide, hozzád száll a vágyam, angyaljóságu Barátnőm és írás útján kell szereznem egypár boldog percet, mely alatt véled Mucikám, beszélgetek.

Amilyen gyorsan jutottam előre eleinte, oly lassan jöttem idáig; mintha minden ellene volna annak, hogy tőled eltávolodjam. Isten, akiben bizodalمام van, nem engedi, hogy elválásunk hosszú legyen; türelem Galamboskám, minden jóra fordul! Útamat holnap tovább folytatom Cilli, onnan pedig Laibach felé, ahol minden tömve van csapatokkal. Ott hihetőleg egypár napig meg kell állapodnom, minthogy az összes csapatok ott gyülekeznek nyilván, hogy a Nugent altábornagy hadosztályával vonuljanak be Olaszországba. Mikor kerülök az ezredemhez, nem tudom, mivel a fölkelők lehetetlenné teszik a bevonulást. Ami majd azután történni fog, elmondom néked, jó Lélek. Vigasztalódjál és őrizd meg drága egészségedet annak a számára, aki valóban csak benned és véled él és aki forró szerelemmel csókol s örökké marad a te *Janid.*

Damjanich levelei nejéhez

Ugyanennek a levélnek III. oldalán írja a hős:

Drága jó Anyám!

Bár igen jól tudom, hogy mennyire szíven fekszik az én Emiliám sorsa, mégis kérem Önt, drága Anyám, támogassa őt, szegényt. Vigasztalja meg; lassan minden jóra fordul.

Amint ismét olyan boldog leszek, hogy önökkel, Kedveseim, együtt lehetek, mint há-lás fia, duplán akarom Önnek, jó Anyácska, meghálálni, amit jó feleségemért tesz.

Sokszor csókolom a kezeit és hálával és tisztelettel vagyok Önt nagyrabecsülő fia.

Jani.

Laibach, 1848 április 16.

Drága, jó Emiliám!

Ide megérkezve, az utazó tiszték torlódása miatt, a hadtestparancsnokság parancsából nem utazhatom tovább, s így egypár napig itt időzhetem. Nyugodj meg jó Lélek, én igen jól vagyok; nem mindenki hal meg, aki a harctérre megy és tudod, hogy nekem száz-húsz évig kell élnem!... Akaratod ellenére

Damjanich levelei nejéhez

bárónővé kell lenned és azt hiszem, erre elég alkalom fog kínálkozni.*

Skublitsot üdvözlöm. Küldjön a postával azonnal egy tégely (kicsiny) kenőcsöt Görtzbe. Lelkem mélyéből, számtalanszor csókollak benneteket, kedveseim, és örökké, a halálig, vagyok imádó

Janid.

Épp most értesülök a szomoru hírről, hogy Kussenich kapitány sebében — mely a jobb szemétől a nyakáig huzódott — meghalt. Szegény, jó felesége tegnap utazott itt keresztül, hogy milyen fájdalmas érzelmekkel, elképzelheted kedves Mutzi. Ez a katona sorsa! Én nemes, jó barátomat gyászolom benne, ezrede pedig egy kiváló előljárót és egy derék embert.

Isten veletek, drágáim!

Kivül:

Damjanich Emilia asszonynak,
született Csernovits.

Temesvár.

* A hős itt a Mária Terézia-rendre céloz, melyet a harctéren ki akart érdemelni. A rendjel tulajdonosai tudvalevőleg a bárói címért is folyamodhatnak.

Damjanich levelei nejéhez

Laibach, 1848 április 27.

Drága, jó Emiliám!

Két óra múlva elutazom innen Olaszországba. Miután az összeköttetés Udinén keresztül még nincs helyreállítva, kénytelen vagyok Villachon, Tirolon keresztül Veronába menni, tehát utazásomban kerülőt csinálni. Leszámítva, hogy téged, angyaljóságu Emiliám nélkülözlek, meglehetősen jól ment dolgom. Legyél hát bátor, a Mindenható Isten meg fogja engedni, hogy ne sokáig legyünk kénytelenek egymástól elválasztva élni.

Veronából írni fogok neked, ahova te is drága, édes, édes Mutzi elküldheted kedves leveledet.

Isten veletek drágáim, Anyánknak gyermeki tiszteletemet és kézcsókjaimat — téged a szerelem és a tisztelet legtisztább érzéseivel öllelek és örökké vagyok a te hűséges

Janid.

Skublicsnak és minden jó barátinak és bajtársnak szívélyes üdvözetemet!

Kívül:

*Damjanichné asszonynak,
született Csernovits*

Temesvár.

Olaszországban

(1848 május 10. — 1848 június 6.)

Damjanich jogérzését semmi sem bizonyítja jobban, mint Olaszországi levelei. Ő, a szabadság hőse, *természetesnek* tartotta az az osztrákok jogait Olaszországban... De az olaszokkal különben sem rokonszenvezett; nem tartotta őket lovagias, jóézésű embereknek és ez a körülmény mindig nagy szerepet játszott érzelmi világában. Kegyetlenkedést, rablást ő sem tűrt a katonáitól. De eme érzelmi okokon kívül Damjanich Ausztria történelmi jogait is respektálja Olaszországban. A háboru Lombardia birtokáért folyt, melyet tudvalevőleg 1714-ben a rastadti béke juttatott Ausztriának. 1797-ig békében is bírta Ausztria a tartományt, ekkor azonban Napoleon elhódította. A párisi béke és a bécsi kongresszus aztán visszahelyezte Ausztriát Lombardia birtokába, amely 1848-ban a szárd király támogatásával föllázadt Ausztria ellen.

Damjanich levelei nejéhez

E pár történeti adatból is kitünik, hogy Lombardia jogai nem voltak azonosak Magyarországéval. Lombardia meghódított tartomány volt, és így Damjanichot, az osztrák katonát, nem igen lehet csodálni, hogy kárhoztatta az olaszok lázongását és főképp lovagiatlan ellenségként való viselkedését.

Damjanich 1848 május 6-án résztvett a győzelmes santaluciai csatában, melyben királyunk, akkor még Ferenc József főherceg is átesett a tűzkeresztségen és május 10-én írja legközelebbi levelét Veronából.

Verona, 1848 május 10.

Forrón szeretett, angyali Emiliám!

Hogy mennyire megörvendeztetett kedves leveled, azt szavak ki nem fejezhetik; adja az Isten, hogy szívünk érzelmeit ne sokáig kelljen ezzel az eszközzel egymással közölnünk. — Nem mulik perc, hogy drága képed, angyali Lény, szemeim előtt ne lenne — igen, mert ha gondolataim véled vannak, minden vállalatra erősnek érzem magamat. — Mert nem is hihetem, hogy az én nemes Feleségecském csak egy pillanatra is azt gondolta volna, hogy az ő férje a kötelesség teljesíté-

Damjanich levelei nejéhez

sével járó veszedelmek elől óvná magát. Bizalommal és türelemmel bevárni Isten rendelkezéseit: ez legyen most, Mucim, úgy néked, mint nekem is a szemeink előtt és minden jól fog végződni! Ismered fizikai alkatomat és azért gondold mindig csak azt, hogy nem lehetek beteg; és minthogy úgyis tudod, hogy százhusz évig kell élnem, tehát halálomról szó sem lehet és erre valóban még nem is gondoltam. Légy nyugodt és vidulj fel jó Feleségecském, mert bátorság nélkül szomorodni vétek, mert néked is meg kell őrizned magadat a számomra.

Négy nap előtt meleg napunk volt; — csapataink spártaiak, a tisztelet és szeretet és legfőbb hadurunk, mindnyájunk atya, befolyásolják őket. Csak egy Isten kelthet az emberekben nagyobb bizalmat, mint ő. Amint megpillantják a csapatok, vivátok- és éljenektől megrezdül a lég és a harcosok, kik közül némelyek már a golyóval is megismerkedtek, tolakodnak, hogy megcsókolhassák a kezét.

Olyan jelenetek történnek, melyeknek minden katona keblét a legörömteljesebb érzelmekkel kell megtölteniök.

Én írtam néked Mucim Szabadkáról, Pécsről, Pettauból, kétszer Laibachból és 6-án in-

Damjanich levelei nejéhez

nen is, azért meglep, hogy csak olyan kevés levelet kapsz meg; egyébként tudod, hogy a mi postánk igen gyakran késedelmeskedik.*

Szívből sajnálom, hogy a mi jó Anyukánk ismét beteg. Nem volna jó, ha innen Le Roy-t** küldenék, Ez igen jó és talán meghozná a kívánt enyhülést. Adjon az Isten neki mielőbb egészséget, hogy ebben a tekintetben is nyugodt lehetnék. Add át néki, a jó-nak, gyermeki hódolatomat és sok üdvözlést és kézcsókot.

Az Ég veled Angyalom, a Mindenható Isten óvjon meg! Ezer csók és határtalan nagy-rabecsülésem és szerelmem őszinte nyilvánításával a te hűséges, imádó

Jánosod.

Tolmácsolj minden szépet és barátságosat Skublics barátomnak, valamint mindenkinek, aki rólam megemlékezik. Nem látogatsz meg senkit? Kérlek, szerezz magadnak szórakozást! 1000 csók.

* A levelek később mind rendeltetési helyükre jutottak, kivéve a Veronából május 6-án küldött levelet.

** Csúz elleni gyógyszer.

Damjanich levelei nejéhez

Kedves, drága Emiliám!

Két nap óta a táborban vagyunk Verona előtt, anélkül, hogy az ellenség nyugtalanítana bennünket, úgy látszik, hogy a 6-án kapott lecke óta egy kissé megfélemledtek. Nem-sokára ismét megkezdődik a harc és akkor reméljük, hogy Isten segítségével becsülettel fogadhatjuk őket. Mindenki a legfeszültebben várja a találkozást, mert mi égiünk a türelmetlenségtől, hogy a szardiniai árulókat a megérdemelt büntetésben részesítsük.

Bízzál az Istenben drága Teremtés és légy meggyőződve, hogy ő mindnyájunkat meg fog oltalmazni. A jó Mamának kezeit csókolva és üdvözölve őt, szerelmemnek kimondhatatlan érzelmeivel csókollak és halálomig vagyok a te hűséges őszinte

Janid.

A Verona melletti táborban május 11-én.

Sok barátságos üdvözet Skublicsnek.

Kívül:

Damjanichné asszonynak
született Csernovits

Temesvár.
Magyarországon.

Damjanich levelei nejéhez

Rondelloi tábor, Verona mellett.

1848 május 16-án.

Drága, angyali jószágú Emiliám!

Utolsó levelem óta nem csináltunk egyebet, mint ettünk és ittunk; úgy látszik, az ellenségnek nincs többé kedve bennünket mostani állásunkban háborgatni. Így tehát még néhány napig nyugalomunk lesz, mert amíg Nugent tábornoszernagy hadtestével meg nem érkezik, addig nem megyünk előre. Mindeddig meglehetősen jól érzem magam; a drága angyali Mili-kémtől csak két levelet kaptam és úgy sejttem, hogy egy elveszett, ami a mostani izgalmas időben nem is olyan csoda. Őrizd meg magadat részemre egészségben és igyekezzél szórakozni, hogy melanchóliába ne essél. A Mindenható mindent jóra fog fordítani és akkor fönséges Teremtés, akit ezen a földön a legjobban imádok és öntudatlanul szeretek, Istennek kegyelmét köszönve szorosán a keblemre foglak zárni. Bízzál az Istenben, s ne légy hát szomorú, mert ha haza megyek és rosszul fogsz kinézni, haragudni fogok.

A zászlóalj útján küldök ma Skublicshoz részedre egy 30 ezüst forintról szóló utalványt. Add át a jó barátoknak szívélyes üdvözetemet.

Majd írni fogok néki, de ma szolgálatban vagyok és így a soknál is több a dolgom.

Hadügyminiszterünk, Mészáros ezredes, a tegnapi postával Bécsen át elutazott Pestre. Valóban meghatottan váltam el tőle; mindenki, de különösen derék ezrede, gyászolja ennek a kiváló embernek a távozását. Mint barát, igen rokonszenves előttem.

Csapataink bátrak és magatartásuk minden tekintetben hősies. Egy kissé sajnálom, hogy nincs méltó ellenfelünk. Különben tele vagyunk reménnyel, hogy ennek a szerencsétlen háborúnak, amely ezt a szép országot tönkreteszi, nemsokára vége lesz. Az ország népe ugyanis nem rokonszenvez a háborúval és a fölizgatott bolondok is kezdik a nagyban kürtölt bátorságukat elveszíteni, miután a nemesek, akik a pénzt adták, lassankint Franciaországba és a Schweizba menekülnek. Mi nagyon emberségesen viselkedünk, ezzel ellentétben azonban, ellenfeleink találékonyak a kegyetlenségben, különösen a derék határőrvidékiekkel szemben.

Mit csinál a mi jó anyánk? Remélem, hogy az a kellemetlen csusz már enyhült. Csókolom a kezét és végtelen sokszor ölelem a jószágost. Téged, feleségecském, mindenségem, a leg-

Damjanich levelei nejéhez

forróbb szerelemmel csókollak és vagyok halálomig a te mindig hű

Jánosod.

Ennek a levélnek kivételképpen magyar a címzése és így hangzik:

Tekintetes

Damjanich Emilie

szül. Csernovits asszonyságnak
tisztelettel

Zu Labaich

Temesvároott.
Bánát.

Verona, 1848 május 27.

Forrón szeretett, drága Emiliám!

Drága soraid mélyen megrendítettek, mert látom belőle lelkiállapotodat. Hogy lehet ilyen óriási módon képzelődni s ezzel önmagadat kínozni és kedélyedet és egészségedet aláásni? Nem, drága Lény, ezt rosszul teszed és hibád kétszeres! Először aláásod az egészségedet és testileg-lelkileg szenvedsz, amely a legrosszabb következményeket vonhatja maga után; másodszor pedig engemet is olyan helyzetbe hozasz, amely, Istenemre, igen fájdalmas! Mert tudd meg, hogy én nélküled élni

nem akarok és ha egészségeddel ilyen könnyelműen bánsz, most vannak eszközeim arra, hogy egyesítsed magadat véle... Megérdemeltem én ezt tőled drága, anyagi Lélek, hogy a saját hibádból eredő állapotoddal engem a világ legfájdalmasabb helyzetébe hozol? — Borzasztóan szenvedek és ha téged elveszítlek, akkor nem akarok ezen a világon többé semmit sem csinálni. — Bocsáss meg, hogy miattad érzett aggodalmamnak és fájdalmas bánatomnak, kedves, szentséges Emiliám, kifejezést adok — de ha lehetséges, szedd össze magad és üzd el a borús gondolatokat magadtól. Mert hidd el, te mindent olyan borzalmasnak képzelsz, mialatt én, mint katona, igen jól érzem magam és nyolc nap óta ismét Veronában élek, tehát egészen a veszélyen kívül. Egyébként hidd el, nem minden golyó talál és még hozzá ismered a Mindenhatóba vetett bizalmamat! Tegnap fivéremmel találkoztam; igen jól néz ki, de egészen lesült. Hadteste sok szükséggel és fáradtsággal küzködött. Édes Anyánkkal együtt szívélyesen üdvözlötet.

Kedves hadnagy*, a Ferenc Károly főher-

* Egy temesvári ismerősük volt.

Damjanich levelei nejéhez

ceg gyalogosoktól, egy ütközetben jól viselte magát, de lövést kapott a jobb vállába, amely azonban jelentéktelen. Már fenn jár. Édes Anyánkkal együtt üdvözöltet. Még a becsületes Thönigshof* is könnyezett és megcsókolt örömében!! — Valóságos könnyekkel a szemében, szívélyesen üdvözöltet benneketek.

Mihelyt megjön a Miniszter rendelete, rögtön jövök. Mert ha Isten megsegíti hazámat, hasznos tagja remélek lenni. Azért csak türelem, türelem és bizalom Istenben, aki bennünket bizonyára nemsokára egyesíteni fog.

Azt mondod, hogy minden 14 napban kapsz tőlem egy levelet, pedig már 11-szer írtam neked.** Tehát minden harmadik napon kellett volna tőlem értesítést kapnod. Mindent érted, isteni Mucim, de óvjad magadat részemre, mert Istenemre, megérdemlem!

Isten veled drága jó Emiliám! Ezerszer csókolom a Mama kezeit és számtalanszor öllelek a szerelem és az imádat érzéseivel.

Jánosod.

A következő levelet ceruzával írta a hős.

* Ismerős katonatiszt.

** Kilenc levél érkezett ezek közül rendeltetési helyére.

Damjanich levelei nejéhez

Cestelaccio, 1848 junius 3.

Drága, jóságos Emiliám!

Utolsó veronai levelem óta, 29-étől máig, sokat meneteltünk és csatározásaink is voltak, amelyekben azonban mi győztünk. Most csak az erőnket mutogatjuk és ha Fortuna asszony nekünk fog kedvezni, reméljük, hogy hősiességünkkel nemsokára befejezzük ezt a háborút. Most egy mezőről írok néked drága Mucim, ahol egy kis pihenőt tartunk; hogy ma még hová kerülünk, csak a főnökünk tudja. — Isten velünk van, mert győzelmeink, a háromszoros túlerővel szemben, valóban fényesek! Légy gondtalan drága Angyalom, mert én bízom az Istenben és jó szerencsémben és te is Istennőm őrangyalként állsz melletttem és imádkozol érettem a Mindenhatóhoz. Légy bátor kis „Angyal“, én igen jól vagyok.

A Mamának kezeit csókolom és sokszor üdvözlöttem. Téged, szentséges Milikém, öllelek önkívületig és tisztelettel és becsüléssel vagyok örökké hűséges

Janid.

Skublicsot legszívélyesebben üdvözlöm. Mi

Damjanich levelei nejéhez

történt visszahívásom érdekében? Amint megérkezik, rögtön jövök.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits

Temesvár.
A Bánátban.

Mantua, 1848 június 4.

Drága, jó Emiliám!

Tizennyolc óra menetelés után éppen most érkeztünk ide és egypár óra múlva tovább megyünk. Hová? Az ég tudja! Sejttem egyébként, hogy visszatérünk Veronába! De más-képp is lehetséges. Tegnap írtam neked drága, jó Lélek és remélem, hogy leveletem megkaptad, — vagy meg fogod kapni. Ha minden harmadik napon nem írnék, tudd be ezt az állandó vándorlásnak, amikor is nehéz póstát kapni. És ne feledd el legdrágább Kincsem, hogy Isten velem van és megőrzi egészséget és épségemet. Gondolj sokszor egy mielőbbi vidám viszontlátásra, amit Isten mielőbb adna! Vigán tehát jó Mucim, mert ha

Damjanich levelei nejéhez

a golyók zümmögnek és fütyülnek is, a Mindenható egyiket sem szánta nekem.

Fivérem üdvözlöt, valamint derék ezredek egész tisztikara is, amellyel ma, pár órára együtt vagyok.

Alázatos, gyermeki kézcsókomat jó Anyánknak és igen szívélyes üdvözlötemet Skublics barátomnak! Képzeletben csókol és örök nagyrabecsüléssel hűségese

Janid.

Kivül:

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits

Temesvár.

Verona, 1848 június 6-án.

Drága, jóságos Mutzim!

Harmincnégy órás menetelés és hátrahagyott 12 mérföld után éppen most érkeztem ide. S közben, hogy hűsítőül limonádét iszom, azon gondolkozom, hogy bizonyára nem lesz néked kellemetlen ha a te hűségese, téged tisztelő barátodról valamit hallasz.

Egészséges és jókedvű vagyok; élek a házamba való visszautazás reményében, amely,

Damjanich levelei nejéhez

nem tudom, mi okból, oly soká késik. Te sem tudod, mi lehet az oka?

Az ellenséggel naponkint apró csatározásaink vannak, de az fut, mi pedig elégedettek vagyunk.

Itt 26 fok meleg van, képzelheted tehát, mennyire izzadom. De azért igen egészséges vagyok. Csak egy kissé lesülök és félek, hogy az én kis Mucim meg sem fog ismerni?

Ez a levelem, drága Lélek, meg fog téged nyugtatni. Biztos lehetsz, hogy ha csak lehetséges lesz, minden harmadik napon írni fogok neked. De azért nem szabad türelmetlennek lenned, ha hosszabb ideig nem kapsz levelet.

Mamának kézcsókomat és tiszteletemet küldöm. Téged sokszor szívből csókol, szerelemmel és tisztelettel, hűséges

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits

Bécsen át.

Temesvár.

Magyarországon

(1848 június 21. — 1848 december 9.)

Damjanichnak, a visszahívó rendelet késedelmei miatti nyugtalansága nyilván már másnap megszűnt. A rendelet megérkezett... A hős forró vágya betelt. Haza sietett, hogy „hasznos tagja“ lehessen hazájának. Útközben vagy nem írt, vagy elvesztek levelei, mert június 6-ika és június 21-ike közötti időből nem maradt fenn levél. Június 20-án éjjel érkezett haza Damjanich — úglátszik útközben semmit sem pihent, mert tizenkét nap alatt tette meg a nagy utat.

Sajnos, a harctérről, ahol 1849 április 28-án fejezte be dicső pályáját a hős, csak kevés levél maradt fenn tőle. A levelek nagyrésze elveszett, de különben is inkább üzenetek és rövid találkozások útján érintkezett a hős feleségével.

Áprilisi komáromi szerencsétlen esése óta pedig együtt volt a hős imádott nejevel,

Damjanich levelei nejéhez

a ki önfeláldozóan ápolta, mígnem az aradi vár börtön-folyosóján szétváltak útjaik — örökre.

Olaszországból hazaérkezve, nyomban levelet ír Damjanich feleségének és magyarországi leveleinek sora, kivéve a börtönből írottakat, 1848 december 9-én ér véget.

Igy következnek sorra:

Pest, 1848 június 21.

Drága, jó Emiliám!

Tegnap éjjel 12 órakor megérkeztem ide és ma legelőször a hadügyminiszterhez, azután Batthyány miniszterelnökhöz és így valamennyihez (a minisztérium tagjaihoz) elmentem, kivéve Kossuthot és Szemerét, akik nem voltak odahaza. Fogadtatásom elragadóan szívélyes és lélekemelő volt. Sok dicséretben és kitüntetésben részesültem és megtudtam, hogy valami más rendeltetésem lesz, mint az őrnagyság a nemzetőrségben. — Röviden, Batthyány igen szívélyes volt, le kellett ülnöm és meglehetősen sokáig időztem ennél a kiváló embernél.

Hogy röviden szóljak, azt hiszem drága Lelkem, hogy Isten segítségével, a haza

Damjanich levelei nejéhez

iránti érzelmeimhez méltó alkalmaztatást fogok kapni, hogy milyent, nemsokára elvállik.

Mindenesetre készülődj, hogy minden órában elindulhass, mert amint rendeltetésemről értesítenek, haladéktalanul oda kell mennem, — talán a felkelők ellen, aminek örülnék, — mert a háboru az én igazi elemem, kivált egy olyan, amelyben drága hazám követeli igyekezetemet és odaadásomat. Hogy mikor jöhetsz, nem mondhatom, mivel ez a rendeltetéstől függ.

Damaszkin Gyuri százados lett a 3-ik zászlóaljban, amelyet Szegeden alakítanak és ahova holnap el kell indulnia.

Isten veled, drága, jó és kedves Emilia. Csókolom a Mama kezét és vagyok hűséges

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak

Temesvár.

Gyorskocsival.

Bánáth.

Ó-Becse, 1848 június 27.

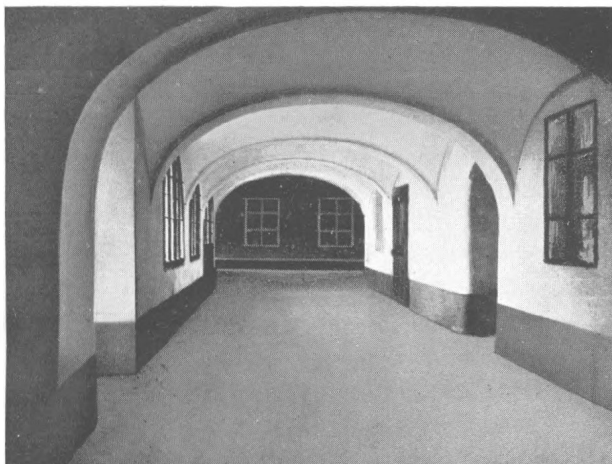
Legdrágább kincsem, drága Emiliám!

Csak a te angyali szelídséged fogja nekem megbocsájtani, hogy nem írtam; de biztosít-

hatlak, hogy három napja éjjel-nappal talpon vagyok, hogy az új harcosokat az első ütközetre előkészítsem. Tartozom ezzel a hazának és önmagamnak, mert a hazának, alkalmaztatásomra és hazafiúi odaadásomra támaszkodva jogában van tölem ezt sokkal magasabb fokon megkövetelni, mint mástól lehetséges volna. Adjon az Isten igazságos ügyünknek jó kimenetelt, amely már meg is történt volna, ha a kilátásokhoz mérten a tevékenység igazságos és törvényes szigorral párosulva alkalmaztatott volna.

De azért én a jó kimenetelben reménykedem. Amint azt már Pestről megírtam, tartózkodási helyünk először is Szeged lesz, mert zászlóaljam: a mozgó nemzetőrség harmadik zászlóalja ott fog állomásozni, hosszú vagy rövidebb ideig? — nem tudom megmondani! A körülmények határoznak a továbbiak felől. Igyekezzél tehát egyet-mást, amit elvinni nem akarsz, eladni. Berendezési tárgyat keveset tarts meg, csak asztalt többet, röviden körületekintő gondoskodásod legyen a tanácsadód! Török Gábor* útján majd küldök Szegedről pénzt. Hogy mikor gyere, majd értesítelek, — mivel jelenleg a Tiszánál őrvona-

* Rokona, az alispán volt.

A TEMESVÁRI ERDÉLYI-KASZÁRNYA FŐFOLYOSÓJA. JOBBRA A
BEJÁRÁS DAMJANICHÉK LAKÁSÁBA. *Lozas Imre tanár fényképe*

Damjanich levelei nejéhez

lat állunk és még egy darab idő fog elmúlni, amíg oly boldog lehetek téged, Drágám, megölelni. De akkor, ó isteni Gyermekek — akkor! Soha sem távozol el tőlem...

Légy szíves, küldj számomra a gyorskocsival Török Gáborhoz, Szegedre egy jó kardot, mert az enyémet fivéremnél hagytam Olaszországban. Irja meg nekem Skublics, mi baja van neki ezzel a gárdával. Nem akar belépni? Egyidejűleg neki is irok.

Mit csinál s hogy van Anyánk? Remélem, hogy szegedi nő lesz belőle. Innen közelebb vagyunk Pepihez!* Ezerszer csókolgatom a kezét és a legmélyebb tisztelet és szeretet érzésével ölelem. Imádattal csókollak és igyekezni fogok a te szerelmedre méltó lenni! Ölelő

Janid.

Kívül:

Nagyságos

Damjanich őrnagyné asszonynak
született Csernovits.

Temesvár.

* Csernovitsné, Damjanich anyósának a nővére volt.

Damjanich levelei nejéhez

Ó-Becse, 1848 július 9-én
reggel 4 órakor.

Drága, angyaljóságu Emiliám!

Tegnap egypár sort küldtem neked egy itteni úr útján, amelyet ceruzával írtam; de nem lehetett másképp, mert a Tiszánál voltam papiros és tinta nélkül. Nem fogsz, Angyalkám, meglátogatni? Igaz, hogy bár két szobám, de egy ágyam van csak, de azt hiszem, hogy ilyen jó lelkek rövid időre ennyivel is beérhetik. Oh, szerezd meg nekem ezt a nagy örömet, hogy átöllehesselek Istenségem! Hogy milyen keserűséges a szolgálatom, elképzelheted!

Molnár főhadnagy felesége is véled jönne, ami kényelmedre szolgálna.

Török Gábor barátom útján 100 pengő forintot küldtem néked, megkaptad?

Légy szíves, küldjél valami alkalmatossággal kardokat és különböző vidékekről térképeket, mert mindezekben szükségét látok. Ha másképp nem lehet, hát küldjed a szegédi gyorskocsival Török Gáborhoz.

Útirányod a következő lenne: K.-Becske-rek, Csatád, Kikinda, Beodra, T.-Becse, Ó-Becse. De mindenesetre előfogataid legye-

Damjanich levelei nejéhez

nek rendelve Duschek, vagy akárkinél. —
Erről meg ne feledkezzél!

A jó Mamának legalázatosabb kézcsókomat, szeretetem és nagyrabecsülésem nyilvánításával.

Téged számtalanszor csókol és üdvözöl
örökké imádó

Janid.

Kívül:

Nagyságos

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits.

Temesvár.

Nagy-Becskerek, 1848. júl. 10.

Drága, jó Milikém!

Műveleteink a felső hadseregnél kedvezőtlen fordulatot vettek és arra kényszerítettek bennünket, hogy hadállásunkat feladjuk. Nincs minden elveszve, de nagyobb energiával kellene cselekedni, mert szégyen Pestet és Budát kardcsapás nélkül átengedni.

Nem maradhatsz tovább Szegeden, — mert a rácok közelsége, különösen néked, a feleségemnek, — veszélyes! Rögtön csomagolj

tehát mindent össze, a legnagyobb részét küld Makóra és költözködjél Nagyváradra, ahol már én mindenről gondoskodni fogok, Gosztonyi főhadnagy oda fog kísérni és szállásról is gondoskodni fog; nincs sokra szükséged, éppen azért elegendő lesz két szoba számodra és egy a cselédnek. A fiu részére mindent vigy magaddal s hogy ha Lichtenbergert, vagy egy más embert kaphatsz, Szt. Pált* is Nagyváradra szállíttathatnád. Talán jó volna, ha egy kis lovat vennél, amelyen Miska** lovagolhatna, a másikat meg vezethetné. A legények tartsanak állomásokat, te azonban előfogattal utazzál, nehogy hosszan tartson az utazás.

Itt küldök szalmáról és szénáról szóló nyugtákat. Ezeket minden hónapban átadod a komisszáriusnak, azaz beírod a széna és a zab mennyiségét. Gosztonyi majd megcsinálja a mintát.

Marjassy-Gál kapitánnyal 400 forintot küldtem neked: szükségét tehát, ha Isten is úgy akarja, nem fogsz szenvedni, mert mindenel el foglak látni. Az aradi úton Erdélybe megyek s hogy onnan mikor fogok írni, meg

* Damjanich otthoni lova volt.

** Az inas.

Damjanich levelei nejéhez

nem határozhatom. De meg fog történni, amint csak lehetséges lesz.

Amint már jeleztem, Gosztonyi veled megy. Mi történik a kutyákkal! A szállító kocsikba előfogat-lovakat és a Faiton-odba a mi lovainkat fogattasd. Az útirányról Gosztonyi fog gondoskodni. Egyébként ennek a jó barátának mindenre gondja lesz!

Csak bátran, drága Gyermequem, ez a te első katonai utazásod. Maradj nekem egészséges és vidám. Isten hatalmas és tudod, hogy ott jön a segítség, ahol a legnagyobb a szükség!

Órizd meg lelkedet számomra — érted élek angyalom! Bátorság és még egyszer bátorság! Mert Isten kezében van az életünk! csókollak és örökké vagyok

Janid.

Mamának kézcsók. Mindenesetre Nagyváradra menj.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak

Temesvár.

Ó-Becse, 1848 július 21.

Drága, jó Emiliám!

Tökéletesen igazad van abban, hogy rögtön Szegedre költözzöl. Mert annyi rossz szomszéd közelében egy olyan babának, mint te vagy, valóban veszedelmes. Adj el tehát mindent, — de ha valamelyik szegedi fuvaros kocsiját megkaphatnád, kíváncs voltna egyet-mást magaddal vinni, mert a bútornemű Szegeden igen drága. Egyébként mindent helyeselek, amit te, drága angyali Milim teszel, mert hisz tudod, hogy imádlak.

Bocsáss meg drága Lény, hogy nem írtam neked, de annyira el vagyok halmozva teendőkkel, hogy sokszor még enni sincs időm.

Ma van az első nap, hogy veled lehetek, Drágám, mert tudod „édes gyermekem“, hogy nyolc nap óta le sem vetkőztem és ezen idő alatt annyit fáradtam, mint még soha életemben; Istenben bízom azonban, aki jó szervezetest és egészséget adott nekem. De kemény és fáradtsággal teljes az én helyzetem. Mert a zászlóaljamon kívül még a helyőrség főparancsnokságával is dolgom van.

14-én ütközetre került Szent-Tamásnál. Nekem szép feladatomból volt Turiánál, amely-

Damjanich levelei nejéhez

nek, minthogy nehéz volt, igen örültem. De mondhatom, másképp kellene a dolognak folyni. Az Isten egyébként a mi ügyünkkel van és remélem, hogy ez nem megy veszendőbe.

Egyidejűleg írok Török Gábornak és Szegedi Tamásnak s egy jó lakást remélek neked bérelheini kedves Mucim.

Egészséges vagyok. Juttasd tiszteletemet és nagyrabecsülésemet kézcsókkal együtt a Mamához. Légy meggyőződve, hogy csak az életemmel együtt fogok megszűnni téged imádni és nagyrabecsülni. Ezer szívből jövő csókkal és szerelemmel vagyok a téged mélyen tisztelő

Janid.

Levelem vétele után rögtön utazhatsz, minthogy már írtam Török Gábornak, hogy rendeljen részedre szállást. Vegyél előfogatot és igyekezzél egypár különösen szükséges ingóságot magaddal vinni.

Üdvözet és csók.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak
született Csernovits

Temesvár.

Damjanich levelei nejéhez

Ó-Becse, 1848 július 29.

Drága Emiliám!

A legnagyobb sietségben csak egypár sort, mert a szolgálat igénybe veszi az időmet. Mindenesetre Aradon keresztül utazzál és ha Gyorgyeskót* nem viheted magaddal, úgy kérj kísérőt Wukovitstól, előfogattal együtt. Aradon majd kapsz egy megyei pandurt. Igyekezzél csak szerencsésen, veszély nélkül Szegedre jutni. Szép lakásod van ott — csak az Isten megengedné, hogy mielőbb együtt beköltözhetnénk.

Isten veletek jószágos Lelkeim, csókollak
benneteket s odaadással és szerelemmel va-
gyok hűséges

Janid.

Légy nyugodt — mert Isten velünk van
— és mielőbb győzni fogunk!

Kívül:

Damjanich, született
Csernovits Emilia asszonyságnak

*Szegedre.***

* Szolga.

** A levél itt nem találta meg Damjanichnét s miután bejárta Aradot s Temesvárt, augusztus 18-án Ó-Becsére jött vissza, ahonnan aztán Szegedre kézbesítették.

Damjanich levelei nejéhez

Ó-Becse, 1848 augusztus 15.

Kedves, drága Emiliám!

Ne haragudjál, hogy olyan sokáig hallgattam, de valóban több dolgom volt a soknál. Az Isten tudja, hogy miképp érzek és gondolkodom, de a szolgálat itt már nagyon terhes nekem. Egészséges vagyok. — Isten véletek — Mamának kezét csókolom, téged, drága jó Lélek, óvjon meg az Isten minden rossztól és engedje meg, hogy továbbra is életem öröme maradjál. Végtelen csókokkal és a leggyöngédebb érzelmekkel téged imádó

Jánosod.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonyság

Szegeden.

Július 19-én volt a második szerencsétlen szenttamási ütközet, amelyen kiünt, hogy a fővezér: Bechtold valóban szántszándékkal ügyetlenkedett. Damjanich elkeseredéssel emlékezik meg a csatáról:

Ó-Becse, 1848 augusztus 21.

Imádott, drága jó Emiliám!

Végre — a csatatérről való visszaérkezésem után — van egy pillanatnyi időm és ezt néked szentelem jó Lélek! Először is szomorodott szívvel értesítelek, hogy sajnos, nem győztünk. Az Isten büntesse meg azokat, akik az okai; majdnem megőrülök a bánattól és a fájdalomtól. Sokáig tűrik még ezt a szerencsétlen nembánomságot? Én nem vádolok senkit, de az Isten tudja, s én mondom, hogy másképp folyhatnának a dolgok! Egyébként az állandóan, huszonnégyórás fáradságot az én új zászlóaljам fiatal harcosai szilárdan állották. Hál Istennek, egyetlen embert sem veszítettem, csak egypár derék fiu megsebesült. A Mindenható vélünk volt jó Milikém, mert az ő oltalma nélkül a nyolcórás állandó ágyu- és fegyvertűztől kétségkívül tekintélyes veszteséggel tértünk volna vissza. A türelem és bizalom Istenben, aki mindent a legjobbra fordít, marad csak részemre és ez is az én vigasztalásom, de fogcsikorgatva és vérző lélekkel érzem, hogy másképp lehetne, és kellene is lenni!

Hogy vagy szentséges jó Milikém, remé-

Damjanich levelei nejéhez

Ilem jól? — Imádkozzál hazánkért, amely oly drága és értékes nekünk. Az Isten bizonyára meg fogja hallgatni a te tiszta, ártatlan és áhítatos imádat!

Az első gőzhajóval küldök néked 60 pengő forintot. Ha többre van szükséged, mond meg. Tudod, hogy csak érted élek s aztán nekem úgy sincs semmi szükségletem.

Isten veled imádott Gyermekem, emlékezzél a te szegény férjedre, aki Isten mellett csak téged imád és tisztel.

Mamát üdvözlöm és csókolom a kezeit s ezer csókkal s öleléssel maradok hűségese

Janid.

Kívül:

Nagyságos és tekintetes

Damjanich Emilia őrnagyné asszonynak
született Csernovits.

Szeged.

A Petrovics-házban.

Ó-Becse, 1848 augusztus 25.

Gyermekem — drága Istennőm!

Ha nem imádnálak és csak egy kevéssé is képes volnék rád haragudni — még sem ten-

ném — mert te egy mennyei jószágú Lélek vagy. De mond csak nekem, nem tudathatnál engem házi dolgaidról? Értesülök, hogy a lovak istállóban vannak — értesülök, hogy bútorokat vásároltál — értesülök... amit mindig tapasztaltam és tudtam, hogy páratlan, jó Lélek vagy. Miért nem mondsz el nekem mindent, ami véled történik, holott tudod Mucikám, hogy minden, ami rád vonatkozik, engem igen érdekel...

Meghagytam, hogy az intendatura Pestről lószerszámokat vásároljon részemre, melyeket Mucikám, meg fogsz kapni. Addig is kölcsönözzenek két szerszámot és segítsenek abban, hogy a lovak jól behajtassanak. A szürke egészen jó és be van hajtva, a keséről nem tudok semmit. Ha ez is kocsiba való, amit igen óhajtanék, örömömre szolgálna, mert akkor mindjárt volna egy biztos equipage-od. Megkértem Éder tábornokot is, hogy az idomításhoz kölcsönözze a kocsisát, amiről azonnal írni fog a feleségének. Voltál már nála? Ha nem, menj el hozzá, igen kedves asszony.

Ismersz engem Mucikám — éppen azért kérlek, adjál az embernek jó ebédet és vacsorát; aztán légy szíves, adjál neki 3 pengő fo-

Damjanich levelei nejéhez

rintot havonkint. Ennyi követelése van augusztusra. Azért fizesd ki mindjárt és aztán minden hónap 26-án. Kuzmannak* elég ruhája van, ez jó lesz néki is. Azért tehát ruházd fel. Ha szükséges lenne egy nadrág, keress az enyémekek közül, vagy csináltassál neki. Röviden, csak gavallérosan!

Isten veletek. Ezerszer öllek benneteket kedveseim s tisztelettel és becsüléssel, meg szerelemmel vagyok a te odaadó hűséges

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak

Szegeden.

Petrovics-házban.

Ó-Becse, 1848 szeptember 9.

Drága, angyaljóságu Emiliám!

Üdvözlégy mindig! Kedves jelenléted szerencsésé tesz és ne késsél az ifju karjaiba sietni, aki téged imád.

Ha a gőzhajó nem megy, úgy kocsival jöhettek és Somogyi barátom lesz oly szíves az útirányt megcsinálni, természetesen fizet-

* Az inas volt.

Damjanich levelei nejéhez

ség ellenében. Ha a gőzhajó megy, az is jó, csak ne várákózzál, mert különben elmúlik a szép idő. Gyere tehát, ha egyedül is!

Ha nem kapsz hajót, ne feledd el a kocsit jól megkenetni.

A kutya miatt zavarban vagyok. Egyébként Wranovits majd gondoskodik az elküldéséről. Mond meg a Marinak, hogy csak adja oda, ha te otthon nem lennél.

Isten veletek! Boldog vagyok a reményben, hogy látni foglak benneteket. Ezer csók imádó

Janidtól.

Kívül magyarul:

Damjanich Emilia asszonynak

Szegeden.

Petrovics-házban.

Ó-Becse, 1848 szeptember 23.

*Mindenem, * — legdrágább kincsem, kedves Mucim!*

Éppen, amikor a szerencsétlenül végződött ütközetből* ide visszatértem, vettem kedves soraidat. Igen megörvendeztetett és boldoggá

* Szeptember 21-én volt Szent-Tamás harmadik szerencsétlen ostroma.

Damjanich levelei nejéhez

tett. Ezer-ezer köszönet az engem annyira bátorító szerelmedért és ragaszkodásodért. Csak érted élek! — Huszonötödikén két kocsi szárnyast küldök neked Szegedre. Tojást is vásároltam egypárat. Lelkemre, kevés, de a kis gazdasszonynak mégis segítség!

A két lovat elküldöm Miska bácsihoz,* add el őket. Ha lehetséges lesz, 2—3 napra én is Szegedre megyek. Írj tehát azonnal Miskának és Phiserlnek,** hogy ha lehetséges, jöjjenek hozzád 26., 27. és 28-ára, ahova — ha csak lehetséges lesz — én is eljövök.

Isten veled, drága Emiliám! Kézcsók a Mamának! Téged olyan forrón, lángolóan csókolak, aminő csókokat csak egy isten által ihletett szent szerelem szülhet. Tisztellek és imádlak és maradok örökké téged nagyrabecsilő

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Szegeden.

Petrovics-házban.

* Návay Mihály, Damjanichné anyjának rokona volt.

** Návay Mihályné, Josefine volt. Damjanich Phiserlnek hívta.

Damjanich levelei nejéhez

Becskerek, 1848 december 9.

Drága jó Emiliám!

Oldalfájásom miatt kénytelen voltam itt, Wukovitsnál, fekve maradni. Most, bár még nem egészen vagyok jól, mégis jobban érzem magamat és mivel sok a dolog, jelenlétem Versecen igen kívánatos.

Hankovits kapitány megnézi majd a lovakat, valamint Vetter tábornok is. Az áruk 700 forint.

Isten véletek. Kimondhatatlanul szeretlek és nagyrabecsüllek. Hűséges

Janid.

Kívül:

Damjanich Emília asszonynak,

Szegeden.

*

Itt véget érnek a levelek, melyeket a hős, mint *szabad ember* írt... A többi levél már börtönben kelt, melynek aajtaja elől a pribékek elkergették a ragaszkodó, hűséges feleséget, hogy még csak mindössze kétszer láthassa a legdicsőbb hőst s a legnemesebb férjet...

A börtönben

(1849 szeptember — 1849 október 5.)

A börtönből a megvesztegetett, de egyéb-
ként is jólelkű főprofosz közvetítésével leve-
lezett Damjanich nejével. A leveleken nincs
dátum, csak egyetlen egyen, a legutolsón. De
ha a napokat nem is valamennyin, a levelek
sorrendjét mégis megállapítottam.

Ki ne ismerné a szomoru napok történetét?
Úgy vélem tehát, hogy fölösleges minden
magyarázat a drága ereklyékhez! Következ-
zenek abban a sorrendben, amint fogytak
azok a drága napok, melyek a hős életéből
még hátra voltak. És az erős ember a maga
fönségében áll előttünk, a ceruzával, egy-egy
darab rongyos papirosra vetett sorok olvasá-
sakor. Borus sejtelmek, érzékeny hangok,
melyek nejének kinjait növelték volna, sehol
sincsenek, pedig első kihallgatása óta tudta
a hős, mi vár reá... Várta megnyugvással,
mint a Megváltó a Golgotát!

Damjanich levelei nejéhez

Drága, kedves gyermekem!

Abban a reményben, hogy szerencsésen visszaérkeztél, fölkérlek, hozd be rendjeleimet, mert itt be kell őket adnom. Lábam nyugtalankodik, egy lyuk nyilott rajta és rövidesen egy másik is kifakad.

Látni foglak-e nemsokára? Addig is mint mindig és állandóan szerető

Janid.

(Ennyit ír a hős a levélpapír jobboldalán. A baloldalon így folytatja:)

Jó lesz, ha vörös bort küldesz. Szennyes ruhát küldök és kérem annak idején a tisztát.

(A levélpapír hátlapján aztán gondosan felsorolja a szennyes ruhát:)

- 4 nappali ing.
- 1 háló ing.
- 3 alsó nadrág.
- 3 törülköző.
- 2 selyem zsebkendő.
- 1 vászonból.
- 1 fejkendő.
- 1 asztalkendő.
- 1 mosdó-ruha.
- 2 rongy.

19.

Damjanich levelei nejéhez

Légy szíves, küldjél alkalomadtán egypár iv erős papirost.

Igyekezzél Fehérrel, vagy Roditzkyvel ügyedben a legszükségesebbek miatt beszélni.

Majd kérelmezni fogom a tábornok úrnál*, engedné meg, hogy bejöhessél. — Egyébként szigoruan el van tiltva.

Már új szállásodon vagy? Igyekezzél mielőbb odajutni.

Draisay** elkészítette már a nadrágomat, melyhez szövetet adtam? A kihallgatásnál kértem családi irataimat és Moser, hadbíró-ezredes, majd érdeklődik utánuk Konstantinnál, akinél vannak.

Állandóan egészséges vagyok; hogy van a Mama? Nem viselte meg az utazás? Minden szívélyest Julinak*** és kérek könyveket.

(A következő sorok a cím-oldalon, a papír hátlapján vannak:)

Küld a takarót. Nagyon vágyódom téged látni és ez Isten segítségével mielőbb teljesülni fog. Intézkedtél bútoraid dolgában Temesvárott? Avagy ezeket is elkobozták?

* Howiger, az aradi várparancsnok.

** Aradi szabó.

*** Egyike a Vásárhelyi nővéreknek, akik az aradi foglyok jöltevői voltak.

Damjanich levelei nejéhez

Gondolj mindenre édes Gyermequem, mert abban a szomorú helyzetben vagy, hogy mindenről magadnak kell gondoskodnod. Átszellemült szerelemmel

Janid.

Cím:

Damjanich Emilia asszonynak,

Arad.

Jó reggelt páratlan Gyermekek!

Mivel tegnap nem küldtél vörös bort, ma üvegeket küldök és kérlek, mond meg Jánosnak, hogy egy másik hordóból töltsd meg, mivel az előbbi savanyú volt. Nem is hiszed, mennyire jót tett a friss levegő; tegnap közel két óra hosszat ültem kint. Jobb étvágyam volt és nagyon jól aludtam, ami bizony már régen történt.

Ma megígérte nekem az ezredes-hadbíró, hogy be fog hozni téged. Isten áldja meg ezt a nemes embert. Nem tudom, de azt hiszem, hogy ez még ma meg fog történni. E közben azonban, minden további nélkül, megkérheted erre a tábornok urat is.

Ez az ember behozhatná leveledet és át-

Damjanich levelei nejéhez

adhatná a főfoglárnak. Isten veled imádott,
drága Lelkem, örökké a te hűséges

Janid.

Küldj egy kenyeret és kérdezd meg a zsidót, van-e neki jó fenyő- és gyümölcs-pálinkája. Igen szeretnék ezekből. Üdvözet és csók a Mamának és ha találkozol a jó testvérekkel*, add nekik szívélyes üdvözetemet. Isten áldjon meg.

Jani.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Arad.

Drága, jó Emilia!

Miért nem küldte vissza János** a megtöltés céljából küldött üvegeket? Én csak egy üveg vörös bort kaptam; talán nincs több a Péter*** pincéjében? Ebben az esetben kérlek, szerezz nekem valahol, talán a Brünertől, igen jó vörös bort az üvegekbe. Jó volna, ha írnál a Janinak Simándra egy negyed akóért, mert az ő vörös bora igen jó.

* Két Vásárhelyi nővér.

** Csernovits János, Damjanichné testvérbátyja.

*** Csernovits Péter, Damjanichné unokabátyja.

Damjanich levelei nejéhez

Mi volt az oka, hogy nem írtál a tábornoknak?* Tedd meg kedves gyermekem.

Ma ismét fölkeltem az ágyból, de természetesen, mint mindig, *mankón*. Engedje az Isten, hogy szerencsés légy.

Szerelemmel és nagyrabecsüléssel hűséges
férjed *Jani.*

A borra valaki részére sürgősen szükségem van.**

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Ó-Arad.

A cím a papir jobboldalán, az alsó negyed-részben. A papir többi részein gyöngyviráglevél-alakok. D betűk és három kis számadás a hős írásával. Nyilván unalmában firkálta az ágyban.

Drága Milikém! Légy oly jó és küldj valami olvasni valót. Nem bánom akármit, de legjobban szeretnék lexikont és egypár francia szótárt. Azt hiszem, jó gyermekem, becsomagoltad ezeket. Egyébként küldj akár-

* Engedélyt kérni, hogy meglátogathassa.

** A főfoglárnak kedveskedett a hős az italokkal.

Damjanich levelei nejéhez

mit, csak ne okosakat, mert csak az időt akarom elűzni. Nem jó volna, ha írnál Földvárnénak, hogy a kis kocsit küldje el Pródoval? A címe ez volna: „Földvály Lajosné asszonynak, Sitac-ház, a Duna mellett“. — Minden érzelmem a tiéd. Kézcsók a jó Julu és Tuttinak*, valamint minden kedveset azoknak a jó embereknek, akik rólam megemlékeznek. Téged imádó

Janid.

Oldalvást utóiratként: Küldjél gyufát!

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,
született Csernovits.

Angyaljósága, drága Milikém!

Köszönöm a könyveket és szeretném tudni, hogy János átadta-e neked a pincetokot.

Igen száraz olvasni valót kerestél ki — de közben mégis mulik az idő.

Vettél részemre almát? Fany elküldte a vörös bort? Nékem már nincs és holnap elküldöm a boros kosarat, hogy egypár üveg vöröset küldjél. Ha tehát Péter pincéjében

* A két Vásárhelyi nővér.

Damjanich levelei nejéhez

jobb vörös bor nincsen, keress valami jót Aradon, hogy holnapra legyen. Kérek egy lepedőt. Hogy vagy Mezei gazdával és intézkedtél Bettelheimnél Péter* Pester Zeitung-ja dolgában? Megmondtál neki mindent rólam? Mit csinál a Mama, megmondtad neki, hogy az ő harisnyái szebben vannak csinálva, — de nem olyan jó formájúak, mint tiéd? Hogy vagytok kedveseim? Lábam már nem dagadt, de ismét egy más helyen fog fölfakadni. Már türelmetlenné tesz!

Mikor láthatlak? A jó foglárnak rajta kell lennie! Isten veled drága jó Emiliám, ezer szíves csók és üdvözlét szerető

Janidtól.

Mamának kézcsók és üdvözlét a kedves nővéreknek. Tisztelem és *csókolom őket szíveimből* igen sokszor.

Üdvözlét minden jó, nemes embernek! Mit csinál a jó Balás?*

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Arad.

Gyertyát!

* Csernovits Péter, ki szintén fogoly volt a várban.

** Kormuth Balás, aradi ügyvéd. Damjanich barátja.

Damjanich levelei nejéhez

Draisayt és Eichnert* figyelmeztetned kell, hogy a dolgokra szükségem van.

Szeptember 23.

Édes, drága Gyermekem!

Amint kellett, megtörtént, Péter** elment. Oly gyöngéd és jó volt, egy egész csomó apróságot hagyott hátra nékem, amelyeket, dacára spártaiságomnak, igen jól fogok használni. Egy szekrényt, függönyöket, spanyolfalat, szoba-széket és más egyebeket, melyekből egyet-mást, amire nincsen szükségem, elküldök néked kedves Gyermekem. Péter volt olyan jó még két lovat és kocsit is a foglár rendelkezésére hátrahagyni, aki olyan szíves lesz, úgy mint eddig, a jövőben is gondoskodni rólunk. Bort állandóan kapok Péter pincéjéből, ami szintén könnyebbség.

Tehát, imádott Gyermekem, rendelkezésedre bocsájtotta a lakását! Amint tehát Roditzky visszatér Temesvárról, beköltözhetsz. Kényelmesebb is neked és így Angyalkám kevesebb kiadásod is van.

* A szabó és a szűcs.

** Csernovits Péter.

Damjanich levelei nejéhez

Az idecsatolt levelet pecsételd le és küld el Kristyornak.

Vigasztalódj, imádkozz ahhoz, aki mindenkit megoltalmaz és aki igazságos. Ő mindenestre megpuhítja az uralkodó szívét.

A foglár csak reggel megy hozzád.

Ha megkapod az apróságokat, mindent elküldhetsz Mácsára, úgy értem, már hogy ha Wenckheim a Bátort és a Kesét* át nem venné. Egyébként Roditzky** járjon a kezére.

Isten áldjon meg szelid, drága, kedves Asszony, imádlak! Remélj! Remélj! és ne légy szomorú! Örökké a te hűséges háládatos

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia.

*Kedves, drága Milikém!****

Lábam ma száz percenttel javult. Tegnap örömben, hogy téged láthattalak, vacso-

* Damjanich két lova.

** Barátja volt.

*** Erről a levélről, bár dátum nincs rajta, megállapítható, hogy szeptember 28-án kelt, mert Damjanichné előző napon, 27-én volt benn férjénél.

Damjanich levelei nejéhez

ráztam és nyugtalanul aludtam. De ma jókedvű vagyok, mert egypár sort küldhetek néked. Amint a vörös bor Janitól megérkezik, küld el nekem. Ha azonban ma meg nem érkeznek, és Roditzky otthon van, úgy vagy ő véle beszélj, vagy keress te valami különösen jót, mert reggel szükségem van rá. Ne feledkezz meg a húsz akóról! Ha véletlenül kapnál szőlőt, küldjél. A tegnapi nap fölfrisítette életerőmet. Nyugodt vagyok. Isten ved drága Nőcském! Ha a jó Fisarl* még nem ment el, úgy add át neki kéz-, szív- és . . . (itt ki van törölve pár szó). A jó Miskának** is minden barátságosat és szívélyeset. Mamanak üdvözet és csók. A jó nővéreknek tiszteletem és nagyrabecsülésemet. Minden érzelmemmel a te

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Arad.

* Návay Mihályné, Josefín.

** Návay Mihály.

*Imádott Emiliám!**

Szívélyes köszönetet mondok néked a küldött dolgokért és a nemsokára kiolvasandó könyveket (8 darab) köszönettel vissza fogom küldeni; kérek, ha lehetséges, láss el továbbra is ilyenekkel. Tehát Komárom megadta magát! Most kedves Gyermelem, nemsokára mi is megtudjuk sorsunkat. Adja Isten, hogy kedvezőre forduljon.

A vörös bor kitünő; sok köszönet érte neked, Micikém. Jelenleg nincs szükségem semmire. Csak nézz utána, hogy Draisay a bekecsket mielőbb elkészítse.

A jó főbörtönőr nem tartotta tanácsosnak, hogy a leveledet ma átadja; holnap megtörténik. Én nem igen hiszem, hogy eredménye lesz, de addig is reménykedjünk. Ne vedd rossz néven édes Milikém, ha naponkint megismétlem azt a kérésemet, hogy vigyázz kedves egészségedre mindenekfölött drága gyermelem! Hisz nagyon jól tudod, hogy az én életem csak addig ér valamit, amíg a tiédvel van egybefűzve...

Az Isten óvjon téged és kedves Anyádat,

* Az eredeti ceruzával van írva, egy darab szakadt szélű papiroson.

Damjanich levelei nejéhez

akit csókoltatok. Ne mulaszd el tiszteletemet,
és nagyrabecsülésemet tolmácsolni a kedves
s általam oly nagyon tisztelt testvéreknek.
Téged igaz és gyöngéd szerelemmel övezve,
vagyok, mint mindig a téged nagyrabecsülő
és szerető

Janid.

Kívül:

Damjanich Emilia asszonynak,

Arad.

Imádott, drága Emiliám!

Egyedül Isten jutalmazhat meg nemes gon-
dolkodásodért. De ha, amint remélem, még
van hátra az életemből, úgy ez, hidd el, csak
néked, egyedül néked lesz szentelve, főséges,
drága feleségem!

Hogyan ne gondoljak rád, amikor a legna-
gyobb gyönyörbe emelsz? Hogyan ne bán-
kódjam érted, amikor te olyan ártatlan és bűn-
nélküli vagy ebben a rossz világban?! Ha
eddig is szilárd célom volt, hogy méltóvá le-
gyek gondoskodásodra, mennyivel inkább ag-
gódnom kell érted most, ebben a legkeserűbb
állapotban. Bocsásd meg tehát, ha gondjaim

Damjanich levelei nejéhez

érted naponként növekednek; mindez csak ki-
mondhatatlan szerelemből ered.

Ki mondta néked, hogy a két asszony* bir-
tokait elkobozzák? Ez lehetetlen! Küld el Mi-
hályt. Ha új bankjegyeid vannak, adj túl raj-
tuk, mert birtokuk veszedelmet és büntetést
von maga után.

Csókollak a képzeletben és vagyok örökké
szerető

Janid.

A levél külső oldalán:

Ha Návayéknak írsz, szívélyesen üdvözöl-
tetem a jó embereket.

A két kedves nővérnek: Juli és Tuttnak ne
feledd el tiszteletemet és kézcsókomat átadni
és ha alkalom kínálkozik rá, Bohusnének is
tiszteletemet nyilvánítani. Én nagyrabecsülöm
ezt az asszonyt! Örökké a tied és mindig a
hála érzelmeivel, hűséges

Janid.

Kívül:

Damjanich.

Ezután még csak egy magasztos hangu ima
került ki a hős írója alól. Az az ima, melyet
kivégeztetése előtt pár órával írt „vígasztalá-

* Vásárhelyiek.

DAMJANTICH JÁNOS

Thau Mór olajfestménye

sul“ a mindenek fölött imádott feleségnek. Előző napon délután személyesen vett egy-mástól búcsút a magasztos házaspár, mely végső jelenetről gyönyörű képet fest az a levél, melyet Damjanichné e könyv szerzőjéhez intézett, amikor ez Damjanich részletes életrajzán dolgozott. Ideiktatom ennek a levélnek idevonatkozó részét is, hogy teljes legyen a kép, amelyet Damjanich levelei írójuk lelkiállapotáról rajzolnak:

„ . . . Október 5-én — írja Damjanichné — egy katona 11 órakor jelentette, hogy följebbvalója üzeni, hogy azonnal menjek a várba férjemhez. Jó jelnek véltem, örömmel mentem azonnal. Midőn beléptem a börtönbe, csodálkozva láttam egy katona őrt a szoba közepén állni. Mi ez? — kérdém. — Siralomházba jöttél, holnap kivégeznek. Lerogytam ágya előtt, alig tudtam magamhoz jönni. Rövid idő múlva figyelmeztetett, hogy válnunk kell; ez rettenetes volt! Utolsó percben kért, ígérjem meg, hogy másnap, 6-án szobámat nem hagyom el. A küszöbre érve, fölkiáltott: Emil! Visszanézttem; könyvelt szeme éles kétségbeesés kifejezésével nézett. Visszafordultam feléje, — szó nélkül intett kezével, hogy menjek. Kitánto-

rogtam Lahner szobájáig, ott is a végbúcsu jelenetét láttam. Az apa búcsúzott felesége és ötéves gyermekétől. Lahnernéval kocsiba ültünk; Vécseynét nem ösmertem, nem volt velünk. Ötödikén éjjel írta férjem azt a szép imát, mit reggel egy katolikus lelkésznek átadva, kérte, hogy adja nekem át. És a nyakendőjét, mikor leoldotta nyakáról, azt is a lelkésznek átadva, nekem küldte . . .“

Ez volt a hős utolsó emlékezése az imádot asszonyról, az utolsó üdvözlés pedig, a magasztos hangú ima.

Damjanich imája számos hibás példányban forog közkézen. Egy eredetinek jelzett, de hamis példányt a Nemzeti Muzeum levéltárában is őriznek. Ezt a példányt gróf Leiningen-Westerburg Károly vértanu fia ajándékozta a Muzeumnak ezzel a német megjegyzéssel: „Ima. Damjanich sajátkezű írása, pár órával halála előtt. Felesége ajándékozta édesatyámnak. 1896 október. Gróf Leiningen Ármin“. Damjanichné azonban ezt valótlanul jelentette ki s ennek bizonyítására fölmutatta azt az egyetlen sajátkezűleg írt példányt, mely az ő tulajdonában volt. Arról a ceruzával, egy félív papirosra, két javítással írt példányról másoltam az imának ezt az egyetlen

hiteles szövegét. A szilárd, kemény írást, melyről látszik, hogy hős írta, aki erős volt a legrettenetesebb, utolsó percekben is!...

*

IMA

kivégeztetésem előtt, 1849 október 5-ikéről 6-ikára virradóra.

Mindenség ura! Hozzád fohászkodom! Te erősítettél engem a nőmtől való elválás borzasztó óráiban, adj erőt továbbra is, hogy a kemény próbát: a becstelen, gyalázatos halált erősen és mint férfiú állhassam ki. Hallgasd meg, óh, Legfőbb Jó vágyteli kérésemet! Te vezettél, Atyám, a csatákban és ütközetekben, — Te engedted, hogy azokat kiállhassam és a Te védelmező karod segített némely kétes küzdelemből sértetlenül kilábolni; — dicsértessék a Te neved mindörökké!

Óltalmazd meg Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszelemtől! Hajlítsad az Uralkodó szívét kegyességre a hátramaradó bajtársak iránt és vezérelj annak akaratát a népek javára! Adj erőt, óh Atyám, az én szegény Emiliámnak,

Damjanich levelei nejéhez

hogy beválthassa nékem adott ígérétét: hogy sorsát hitének erejével fogja elviselni.

Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot! Te ismered, óh Uram, az én szívemet és egyetlen lépésem sem ismeretlen előtted: azok szerint ítélj fölöttem kegyesen s engedj a túlvilágon kegyes elfogadást találnom. Ámen.

Damjanich.

Emiliának vigasztalásul.

*

Most már a történelemé az áldott lelkű Nagyasszony is. Több mint hat évtizedes nemes özvegység után 1909 november 30-án tért meg a Mindenhatóhoz. Magasztos élete nyílt könyv, melyet egészen betöltött az emlékezés és a jótékonyság gyakorlása. De én mégis boldogan érzem, hogy az itt nyilvánosságra hozott levelek, meg a többi, a nagy férfiú belőlük sugárzó imádata, mégis új glóriát fon a magasztos asszony homloka köré. Ügylátszik, érezte ezt maga a Nagyasszony is; az ő bámulatosan gyönyörű lelke bizonyára éppen azért tartózkodott attól, hogy az imádat e fönséges hangu nyilatkozatai még életében nyilvánosságra kerüljenek . . . És

Damjanich levelei nejéhez

most már ennek is elérkezett az ideje, miként
be fog telni egykor mindnyájunk végzete...
Átadva őt a történelemnek, hő fohászunk
száll az éghez: adná az Isten, hogy magyar
asszonyok, magyar lányok lelkét megihlesse
az ő gyönyörű élete! Hisz kétségtelen, hogy
a nagyszerű embert és e magasztos asszonyt
példának alkotta az Isten a földre. Hogy az ő
tökéletességük megvigasztaljon bennünket az
emberek tökéletlensége közepette!...

Függelék

Damjanichné néhány levele a szerzőhöz.

Damjanichné levelei, mit férjéhez írt, sajnos, nem maradtak fenn. A hős podgyászával ezt is elkobozták. Közlöm tehát a Nagyasszony néhány, nagyfontosságú történelmi följegyzést tartalmazó levelét, melyek egyike súlylallyal esik a történelmi igazságszolgáltatás mérlegébe is . . . És elfogulatlan történetíró kell, hogy respektálja e súlyos tanuvallomást . . .

I.

Tisztelt lelkes Hazafi!

Fölszólítására készséggel följegyzem azt a keveset, amit tudok áldott emlékü férjem fiatal koráról, de én nem ösmertem őt, csak 1845-ben jött haza Aradra, édesanyja teme-

tésére. Édesanyámat is fölkereste ekkor, mint rokont, akkor ösmertem meg őt.

Ő tizenhat éves korban lett katona, pár évig Budán volt szolgálatban, aztán áttették Olaszhonba. Milánóban volt, 1846-ban tétette magát át Temesvárra a rezerv zászlóaljhoz. — 847-ben volt összekelésünk, rövid hét hónap után, Haynau parancsára, ki férjem előtt kifakadt dühöngve a magyarok ellen (férjem ingerülten mondta, hogy mint magyar nem tűri, hogy jelenlétében a nemzetet meggyalázza), erre Haynau megparancsolta, hogy este hat órakor (1848 április 4.) útnak induljon Milánóba, ahol ezrede az ellenség előtt áll. — A többit tudni fogja.

Meghatott érzéssel köszönöm lelkes Hamvay úrnak, hogy oly rajongó kegyelettel törekszik a tizenhárom vértanuk egyikének életrajzát hűen megörökíteni a nemzetnek.

Köszönöm a megtiszteltetést, meleg érzéssel kezet nyújtva üdvözlöm hazaszeretettől átszellemült honfitársat.

Fogadja, tisztelt Hamvay úr, szívélyes üdvözetemet és kiváló tiszteletem.

1903 nov. 18.

őzv. Damjanich Jánosné.

II.

1903 dec. 18.

Tiszteelt Hamvay úr!

Kérdésére válaszolok. — 1848. április 4-én férjemnek szolgálati napja volt. Haynau, ki is felment a hivatalos helyiségbe, indulatosan kiabált, hogy: die Rebellen, die Hunden, lumpen, betyaren, ily címeket adott a magyaroknak, férjem elibe állt és kikérte, hogy ő mint magyar nem tűri, hogy jelenlétében ily neveket osztogasson. Mindezt nem tőle hallottam, mert ő soha katonai dolgokat velem nem közölt, azt mondta, hogy felesége vagyok, de nem katona-asszony. Hogy kapott-e indulási parancsot, nem tudom, mikor hazajött 1 órakor, elmondta, hogy kellemetlen szóváltása volt Haynauval, mivége ő megparancsolta, hogy ő 6 órakor elutazzon Olaszországba, ahol ezrede az ellenség előtt áll. Ha ideje lesz és engem felkeres, megmutatom a levelek dátumát.

Férjem 1804-ben született, 16 éves korában ment katonának, nem akart tanulni, — akkor nem volt katonaiskola, — mindjárt besorozták. Ez volt az ő elementuma, egész fiatal korát Olaszországban töltötte, az utolsó években gránátos volt.

Damjanich levelei nejéhez

Mészáros miniszter hívta őt vissza június hóban és megbízta őt a 3-ik honvédszászlóalj felállításával.

Nagysarlói győztes csata után, áprilisban, Komáromban parancsot kapott, hogy utazzon Szegedre katonaságot szervezni. Búcsuzni a tábornokhoz hajtott a várba, visszajövet a lovak megbokrosodtak, a sáncnak rohantak, ekkor kiugrott a kocsiból, jobb lába a küllő közé csúszott s bokába eltörött. A lovak lefordultak, a lovaknak és a kocsisnak nem lett bajuk. Azonnal értem küldött egy rokon katonatisztet Gyulára. Mellette voltam még nem lett rab. Utolsó percig ágyban fekvő volt, csak október 6-án a vesztőhelyen tette a rövid utat a kocsitól a halálba.

Csak egyszer, szeptember 27-én engedték meg, hogy bemehessek őt meglátogatni, nyugodt volt és előkészített az ő halálára. Ha megkegyelmeznek a többieknek, — mondta, — de nekem nem. Szeptember 5-én (október akar lenni!) egy katona 11 órakor jelentette, hogy feljebbvalója üzeni, hogy azonnal menjek a várba férjemhez. Jó jelnek véltem, örömmel mentem azonnal. Midőn beléptem a börtönbe, csodálkozva láttam egy katona őrt a szoba közepén állni. Mi ez? — kértem. — Siralom-

házba jöttél, holnap kivégeznek. Lerogytam ágya előtt, alig tudtam magamhoz jönni. Rövid idő múlva figyelmeztetett, hogy válnunk kell; az rettenetes volt! Utolsó percben kért, ígérem meg, hogy másnap, 6-án szobámat nem hagyom el. A küszöbre érve felkiáltott, Emil! Visszanéztem; könnytelt szeme éles kétségbeesés kifejezésével nézett. Visszafordultam feléje, szó nélkül intett kezével, hogy menjek. Kitántorogtam Lahner szobájáig, ott is a végbúcsu jelenetet láttam. Az apa búcsúzott feleségétől és 5 éves gyermekétől. Lahnernél kocsiba ültünk, Vécseynét nem ösmertem, nem volt velünk. 5-dikén éjjel írta férjem azt a szép imát, mit reggel egy katolikus lelkésznek átadva, kérte, hogy adja nekem át. És a nyakkendőjét, mikor leoldotta nyakáról, azt is a lelkésznek átadva, nekem küldte.

Szegény férjem borzasztóan szenvedett az ágyban. Testi fájdalma és lelki izgatottság gyötörték; már akkor a magyar sereg csillaga lefelé járt. Komáromból Pestre hozták, két hét múlva Aradra vittük hajón. Akkor már nagyon rosszra fordultak a viszonyok, s mint várpáncsnokot bevitték az aradi várba. Görgey a fegyverletételi nap előtt felkereste őt és közölte, hogy már mást nem tehet, mint meg-

adni magát, holnap Világoson a magyar sereg leteszi a fegyvert. Férjem csendes volt, délután egy tisztet a városba küldött és kérte Görgeyt, hogy csak 5 percre jöjjön a várba. A tiszt visszajött azon válasszal, hogy lehetetlen, mert már kocsira szállt Világosra. Férjem indulatosan felkiáltott, hogy talán megérezte, hogy a várt el nem hagyná. Éjjel Világosra küldött valakit Görgeyhez egy levéllel. Korán reggel visszajöttek a válasszal, azt nem közölte senkivel. Délután valakivel közölte szándékát, mert ő tehetetlen, az ágyhoz kötve nem tehetette, hogy a várat légberöpteteti. Ezt nekem is mondta, mily rémület! Este ablaka alatt hangosan mondták, hogy ők meghalni nem akarnak ilyen módon. A vár átadása után jött egy osztrák tiszt, parancsra férjemet, mint fogolyt Nagyváradra szállítani. Minden podgyászunkat Aradra küldtük egy rokonhoz, mit pár nap után az osztrákok elárvereztek, mint Kriegsbeutét. Gyulára érkezve, gróf Wenckheim Józseféknél voltunk szállásolva, két nap után ismét visszavitték férjemet Aradra, a várba, börtönbe. Én mindig vele voltam, mint ápolónéja, de mikor Howiger várparancsnok a beteg foglyot a börtönbe kísérte, engem kidobott az előszobába. De őt megverte

Damjanich levelei nejéhez

az Isten, pár hétre rá saját katonái robbantották fel lakását, ő kirohant és leszakadt a pincéig, honnan halva hozták ki. Csak szeptember 27-én látogathattam meg férjemet.

Tisztelt Hamvay úr!

Amennyire lehetett, emlékemben összeszedtem az adatokat, ha meglátogat, a levelek dátumát megmutatom, melyeket írt 1848 április, május és június hónapokban.

Szíves üdvözléssel tisztelője

özv. Damjanichné.

III.

1904. január 31.

Tisztelt Hamvay úr!

Igen becsülöm hazafias érzelmektől átszellemlült törekvéseit, egy vértanu lelkes hazafi élettrajzát hűen a nemzetnek bemutatni.

Görgey volt a fegyverletételi nap előtt az aradi várban Damjanich várparancsnoknál. Csak sejtették a tisztek, hogy szándékát közölte. Férjem az ágyba kötve lehangolt, hallgatag maradt. Estefelé egy katonát előszólított, hogy rögtön induljon Világosra egy levél-

lel, Görgeynek átadandó, választ kérve. Hajnalban megérkezett a válasz. Férjem arra szölitotta fel Görgeyt, hogy vonuljon Erdélybe, a még 13.000 vagy 17.000 emberrel, ott előnyösebb feltételekkel teheti le a fegyvert. Görgey válaszát, mint már tudja kegyed, azzal kezdte, hogy mindketten, mint *nem magyarok* eleget tettek és a sereg már kimerült, különben már bevégezett tény, hogy holnap a fegyvert lerakják. 1852-ben engem Makóról Nagyváradra idéztek a Kriegsgericht elé, szerencsémre egy fivérem elkísérhetett. Bűnöm az volt, hogy a foglyoknak gyűjtöttem. Minden kellemetlenség nélkül végződött a kihallgatás, csak hazatérve lakásomba, íróasztalomat feltörve találtam, több iratot, levelet, közte a Görgeyét is elvitték az osztrák katonák.*

A fegyverletétel után az oroszok foglalták el a várat, férjemet orosz fődözet alatt Gyulára szállították. Én vele voltam, mint ápolója és ott az osztráknak adták át a foglyokat. Két nap múlva osztrák fődözet alatt visszavitték az aradi vár börtönébe, én még bekí-

* Görgey ezt a levelet letagadja. Ámde Damjanichné ezt az emlékezését Görgey eme nyilatkozata után is fönntartotta s bizonyos, hogy a levél a bécsi Kriegsministerium levéltárában föllelhető. Lásd a polémiát bizonyítékkal: Hamvay: Damjanich János című könyvében. B. H. 1904.

sértem a szobába, hol a várparancsnok Howiger rendelkezett. Én sírva kértem, engedje, hogy ápolására mellette maradhassak, — was, hinaus mit Ihr — és kilökött az ajtón. Haynauhoz hasonló lelkű volt, de az Isten büntető keze utolérte. Vagy két hétre rá saját katonái lakását felrobbantották, a tábornok kirohant és bele esett a tüzes romok közé, s meghalt.

Lakásomba térve, értesültem, hogy minden podgyászunkat, mit szegény férjem egy rokonhoz küldött, hogy biztos helyen legyen, elvitték. Az osztrákok megtudták, lefoglalták, s az udvarban, mint Kriegsbeutét elkobozták. Mindenem odaveszett.

A levelek végett majd megbeszéljük, hogy mit lehetne belőlük kivonni, ami szükséges.

Szívélyes üdvözléssel őszinte tisztelője

özv. Damjanich Jánosné.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	5
Damjanich	9
Útban Olaszország felé	17
Olaszországban	27
Magyarországon	43
A börtönben	65
Függelék	87

HAMVAY ÖDÖN

SZABADSÁGHARCI MUNKÁI:

1. **Az aradi tizenhárom.** A szabadságharc történetével és számos képpel. 416 lap. III. kiadás. Kötve ára 6 K.
2. **Damjanich János élettörténete.** 192 lap. Képekkel. Kötve, ára 4 korona.
3. **Október hatodika.** Iskolák és egyesületek ünnepei részére. Ára 70 fillér.

Kapható a BUDAPESTI HIRLAP könyvkiadóhivatalában, Budapest, VIII. kerület, Rökk Szilárd-utca 4. szám.